

„Пулсациите” на Първи „западноевропейски” клъстер и неговите „колебания” в пространството на либералния капитализъм

проф. д.с.н. Георги Найденов
катедра „Икономическа социология”, УНСС,
доц. д-р Калоян Харалампиев
катедра „Социология”, СУ „Св. Климент Охридски”

Резюме: Презентират се резултатите от клъстерната типологизация на видовете капитализъм в изследване: „Клъстерите капитализъм (типология и динамика на капиталистическите икономики)”, на успешно защитен университетски проект – Договор № НИД 21.03-2/2009 г. Показват се „пулсациите” на Първи „западноевропейски клъстер и неговите „колебания” между либералния и държавния капитализъм в периода 1900-2005 година.

Въведение

Представяме един от резултати на тригодишен университетски проект на тема „Клъстерите капитализъм (типология и динамика на капиталистическите икономики)”, Договор НИД 21.03-2/2009 година.

Този проблем – за клъстерите капитализъм не е изследван. Изследвани са видовете и етапите на капитализма. Тези изследвания, въпреки че използват статистически данни, не се основават на обработката на данните, още по-малко на изследване на динамични статистически редове. Изследванията имат **дедуктивен** характер. Много често видовете капитализъм в същото време се разглеждат и като **етапи** на развитието на капитализма. Впрочем такъв подход е резонен. Например Макс Вебер разглежда два вида капитализъм – ирационален и рационален, които в същото време са и етапи в развитието на капитализма. Много често се използват и понятията манифактурен и индустриален капитализъм, които също се разглеждат и като видове, и като етапи в развитието на капитализма. За съвременното капиталистическо общество Мануел Кастелс използва понятието „информационен капитализъм”. За означаване на съвременния етап в развитието на капитализма в Китай той използва понятието „еволюционен държавен модел на източноазиатски капитализъм”. Използват се и много други понятия, които често имат **идеологически**, а не научен характер. Например за означаване на капитализма в Русия от времето на Путин се използва понятието „авторитарен капитализъм”.

Най-често за разграничаване на видовете капитализъм се използва дихотомията „либерален капитализъм – държавен капитализъм”. Обществата с либерален капитализъм са тези, които имат демократична политическа система, ограничен държавен сектор и минимизирана държавна намеса в икономическите процеси. Обществата на държавния капитализъм са тези, в които държавата има значима роля както в икономиката, така и в политиката. Социалдемократическият модел на развитие се разглежда като вид държавен капитализъм. Някои автори присъединяват и „социалистическите” общества към държавния капитализъм – например Тони Клифт, Макс Шахтман и Чарлз Бетълхайм Маоист. Дълго време

западноевропейският капитализъм се счита за единствено „автентичен”, автохтонен и естествен. Капиталистическото развитие на страните от втория и третия ешалон на капитализма се счита за успешно, тогава, когато в голяма степен наподобява развитието на страните от първия ешалон. Последните десетилетия започва да се утвърждава разбиране, че различните страни и региони, реализират прехода от традиционно, патриархално общество към съвременното капиталистическо общество по специфичен начин. Налага се разбиране, че съществуват различни видове капитализъм, и че всеки от тях е естествен и автентичен за страните и регионите, където се извършва този преход.

Основно изложение

1. Методи на изследването

1.1. Поставихме си **цел**, използвайки статистически методи, да типологизираме капиталистическите икономики и да проследим динамиката на типът икономика на отделните страни. Искаме да установим клъстерите на капиталистическото развитие: а) **глобално** – като се обхванат колкото се може повече страни; б) **темпорално** – като се обхванат колкото се може по-продължителен период.

За да извършим клъстеризацията събрахме данни по три основни индикатора:

- степен на развитост на страната;
- дял на държавния сектор в националната икономика;
- участието на държавата в преразпределението на brutния вътрешен продукт.

Първият индикатор – „степен на развитост”, изследваме чрез brutния вътрешен продукт на глава от населението на страните. Третият индикатор – „участието на държавата в преразпределението на brutния вътрешен продукт” изследваме като проследяваме динамиката на относителния дял на правителствените приходи спрямо brutния вътрешен продукт и на относителния дял на правителствените разходи спрямо brutния вътрешен продукт, след което взимаме по-малкото от двете. Събирането на статистическа информация по вторият индикатор - „дял на държавния сектор в националната икономика” ни затрудни. Предварителното проучване през първата година на проекта показва, че държави, за които има индикатори, позволяващи **директното** изчисляване на дела на държавния сектор в националната икономика са много малко. За повечето държави **изобщо** липсват индикатори, позволяващи **директно** изчисляване на дела на държавния сектор в националната икономика. Ето защо използваме експертна оценка по петстепенна скала:

1. Дял на държавния сектор до 20%
2. Дял на държавния сектор между 20% и 40%
3. Дял на държавния сектор между 40% и 60%
4. Дял на държавния сектор между 60% и 80%
5. Дял на държавния сектор над 80%

Експертните оценки **се базират на наличната емпирична информация** – а) на индикаторите, позволяващи **директна** оценка; б) на индикатори, позволяващи **косвени** оценки. Методологическата основа на този подход е, че **дълбоката същност** на един феномен, се проявява в различни форми. Дотолкова, доколкото делът на държавния сектор е несъмнено същностна характеристика на капиталистическия начин на производство, той влияе, и съответно може да бъде открит, чрез други – количествено фиксирани икономически явления.

1.2. Основната ни работна ни **хипотеза** е, че обработката на статистическата информация по трите показателя, ще покаже групирания (кълъстери) от държави. Имаме още две хипотези: а. Кълъстери най-вероятно ще бъдат групирани в ядра, които ще принадлежат към един от двата типа капитализъм – либерален или държавен; б. Някои от държавите, които имат по-дълго историческо развитие, ще местят позициите си в кълъстерите, в ядрата и в двата типа капитализъм.

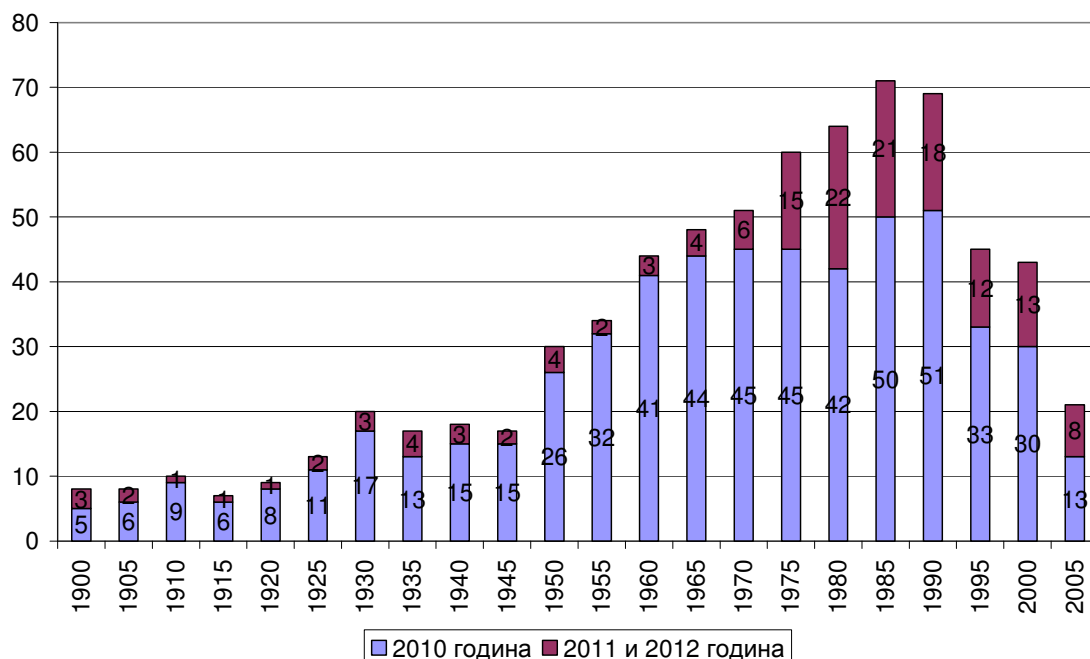
1.3. **Методиката** за статистически анализ на данните и кълъстеризация е „йерархична агломеративна кълъстеризация”.

След като установихме броя и състава на кълъстерите тяхното визуализиране беше направено по два начина – чрез многомерно скалиране и чрез Google Motion Charts. В този доклад ще представим визуализацията на кълъстерите с помощта на Google Motion Charts.

2. Резултати от изследването

2.1. Кои са основните видове капитализъм през XX и началото на XXI век?

Периодът, за който открихме достатъчно дълги редове от статистически данни за един минимум от държави е от 1900 до 2005 година. Стъпката, която използваме е от 5 години. В резултат на комбинирането на наличните данни за трите индикатора се получава следното разпределение на държавите, за които имаме данни, по години¹:

Фиг. 1. Брой държави, за които има данни и по трите индикатора, по години

В резултат на кълъстеризацията за всяка от 22-те фиксирани години се получава от четири до десет кълъстера. Във всеки кълъстер има от една до 34 държави.²

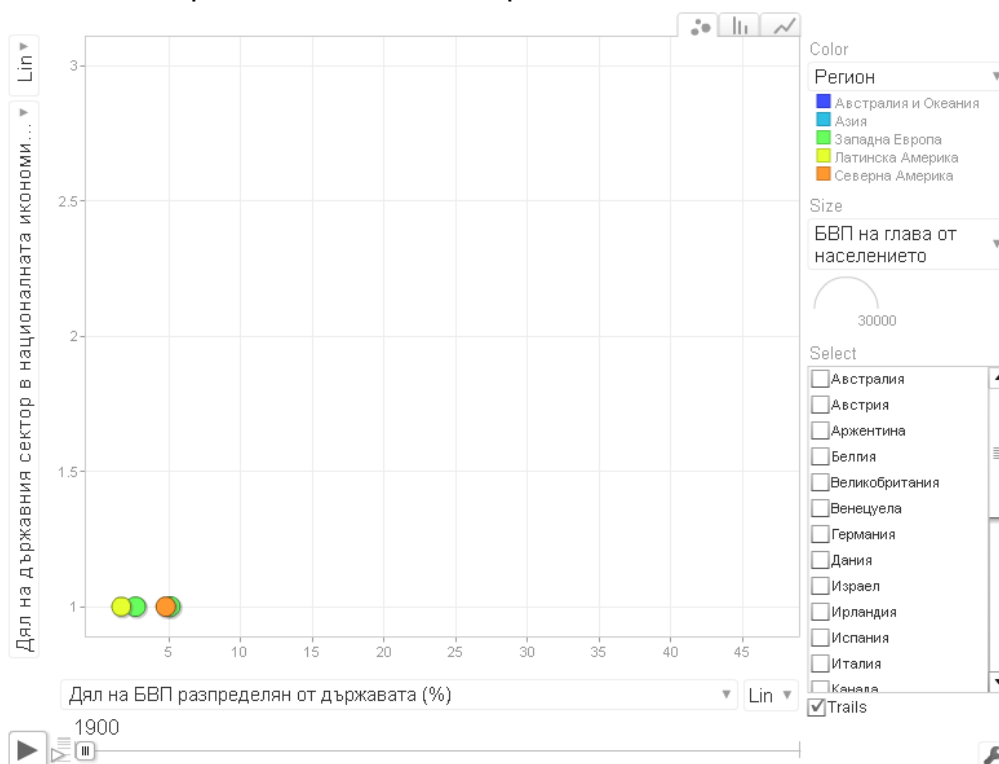
Установихме, че има ядра от държави, (или една държава – кълъстер), които „протичат” последователно за по-продължителен, или сравнително по-кратък период от време през тези 22 фиксирани години. „Течейки” във времето, тези ядра „привличат” други държави, или – обратно, някои държави „бягат” от техния кълъстер. Идентифицирахме **дванадесет** такива „случая”. Считаме, че тези „случаи” са

разгръщащи се във времето **самобитни** видове капитализъм. Това са дванадесет клъстера, които „пулсират“ във времето. Условно обозначихме тези клъстери като: Първи „западноевропейски“ клъстер; Втори „западноевропейски“ клъстер; Първи „латиноамерикански“ клъстер; Втори „латиноамерикански“ клъстер; Първи „източноевропейски“ клъстер; Втори „източноевропейски клъстер“; „САЩ“; „Япония“; Първи „арабски“ клъстер; Втори „арабски“ клъстер; Първи клъстер на развиващите се страни; Втори клъстер на развиващите се страни.³

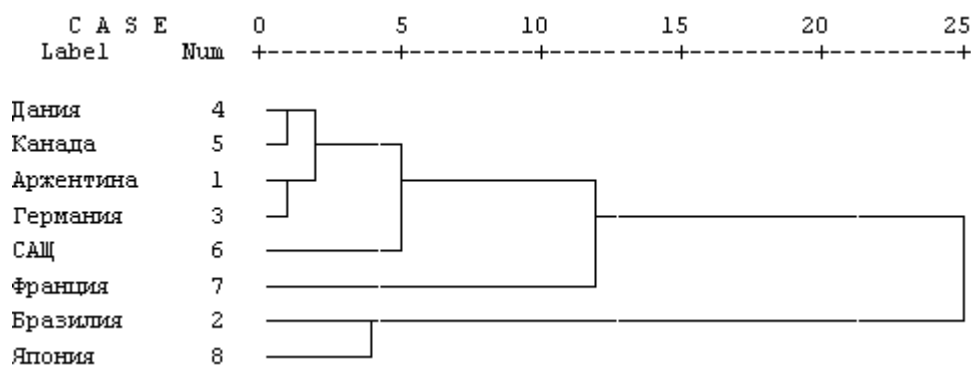
Обозначенията „първи“ и „втори“ са свързани с: а) по-ранно, или по-късно появяване във времето; б) по-голяма или по-малка продължителност.

2.2. Представяне на резултатите за Първи „западноевропейски“ клъстер.

В началото на века държавите от Първи „западноевропейски“ клъстер се намират в долния ляв ъгъл на графиката, който представлява либералния капитализъм – делът на държавния сектор е под 20%, а делът на БВП, който се преразпределя от държавата, е под 5% - фиг. 2.

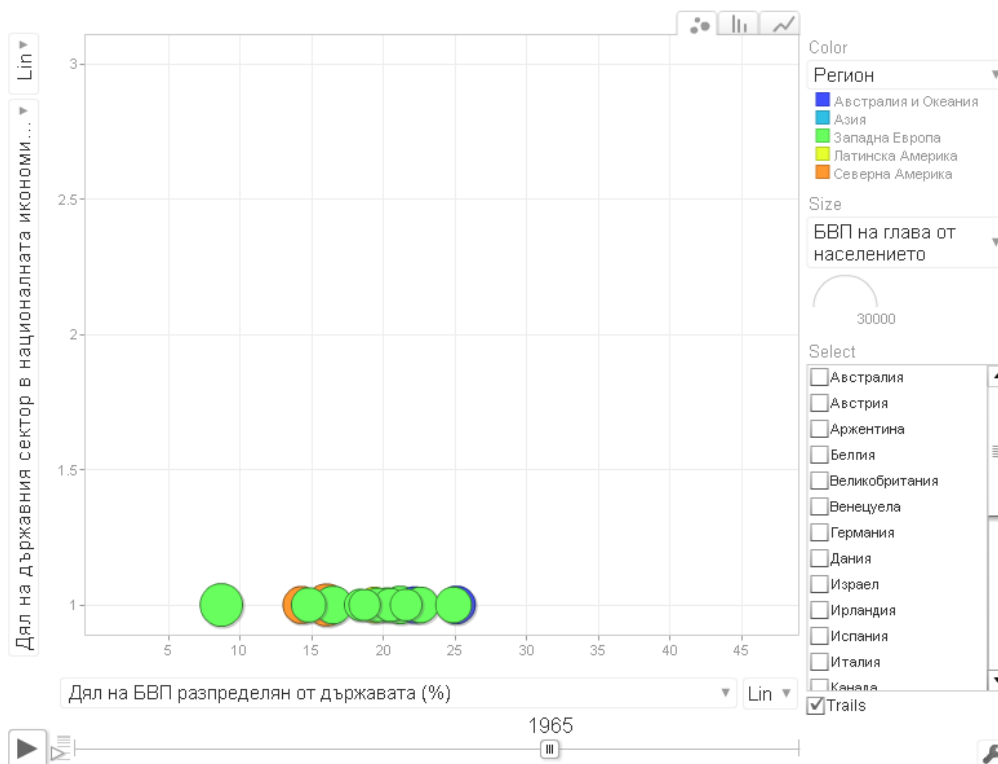

Фиг. 2. Първи „западноевропейски“ клъстер през 1900 година

Фиг. 3. Резултати от клъстеризацията през 1900 година

До 1965 година делът на БВП, който се преразпределя от държавата, плавно нараства и достига стойности между 5% и 25%, докато делът на държавния сектор остава под 20% - фиг. 4.

Фиг. 4. Първи „западноевропейски“ клъстер през 1965 година

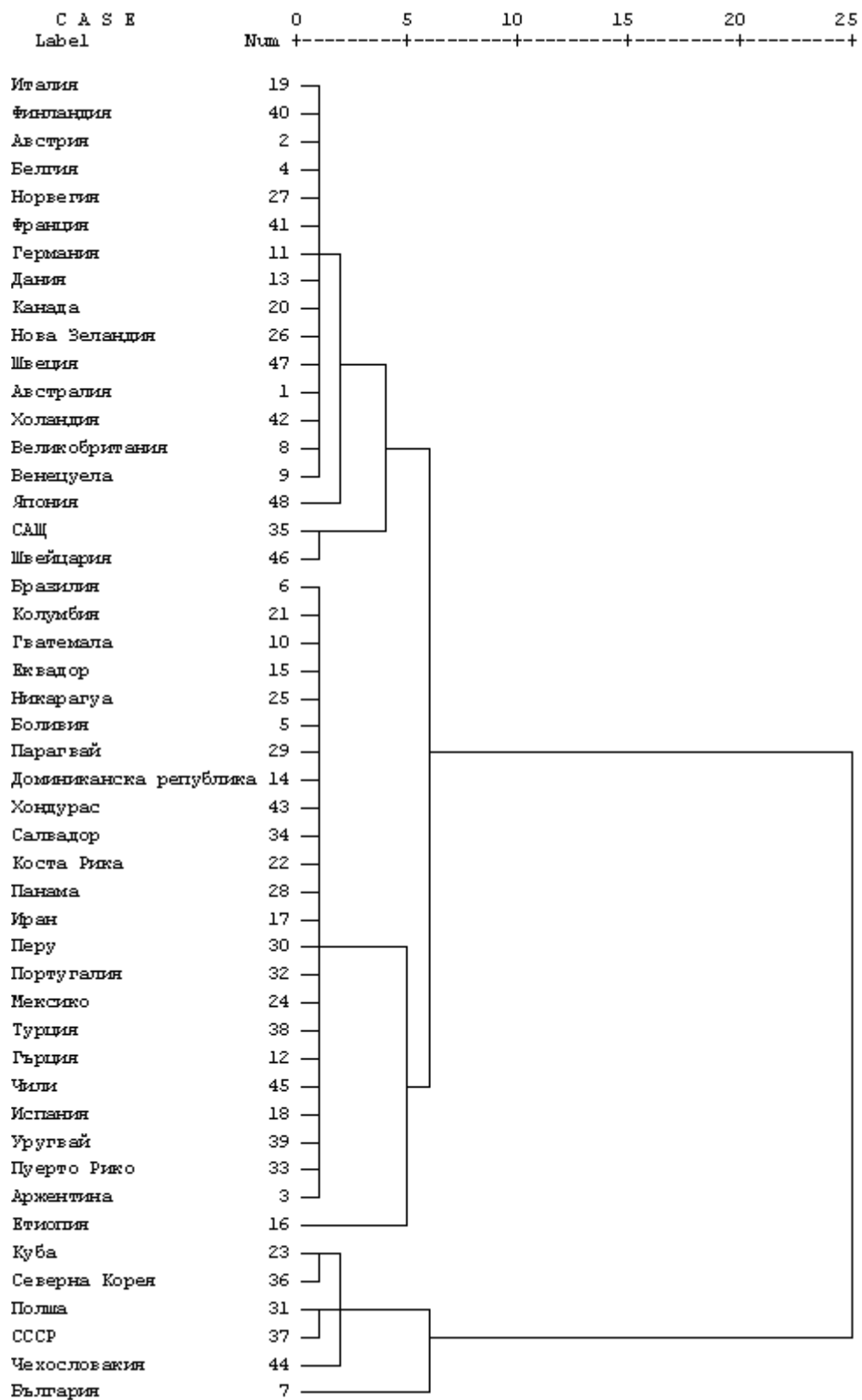
През 1970 година делът на държавния сектор в Швеция се увеличава и достига стойности между 20% и 40%. В делът на БВП, който се преразпределя от държавата, в клъстера продължава да нараства и става между 5% и 35% - фиг. 7.

През 1975 година към Швеция се присъединяват още държави, без при това делът на БВП, който се преразпределя от държавата, да се увеличи – фиг. 8.

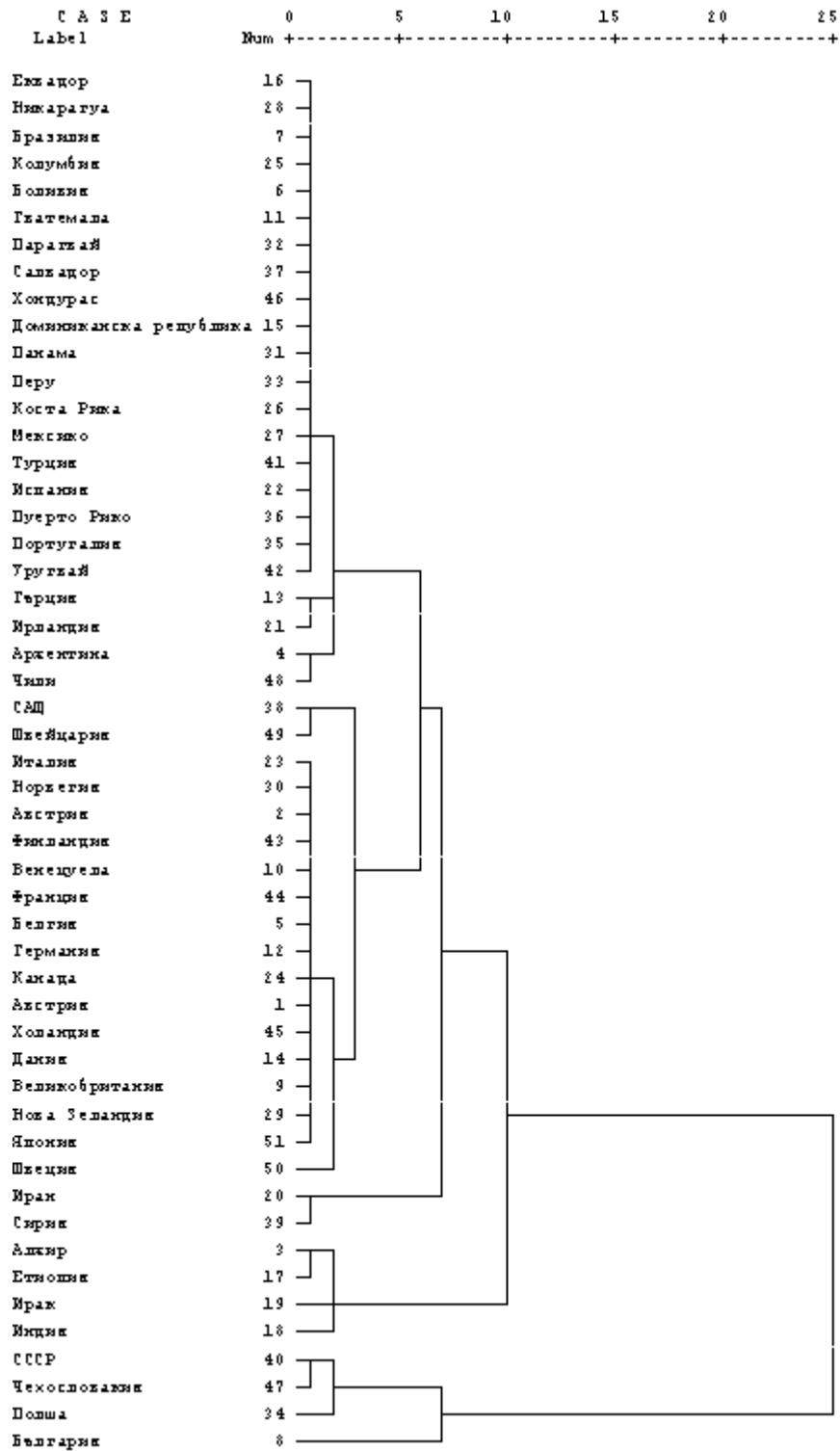
През 1980 година делът на държавния сектор в Швеция отново нараства и достига стойности между 40% и 60%. В същото време нараства и делът на БВП, който се преразпределя от държавата, и достига стойности между 5% и 40% - фиг. 11.

До 1990 година ситуацията остава без промяна. През 1995 година започва обратната тенденция по отношение на дела на държавния сектор – във всички държави от Първи „западноевропейски клъстер“ делът на държавния сектор е под 40%. В същото време обаче делът на БВП, който се преразпределя от държавата, нараства и достига стойности между 10% и 50% - фиг. 12.

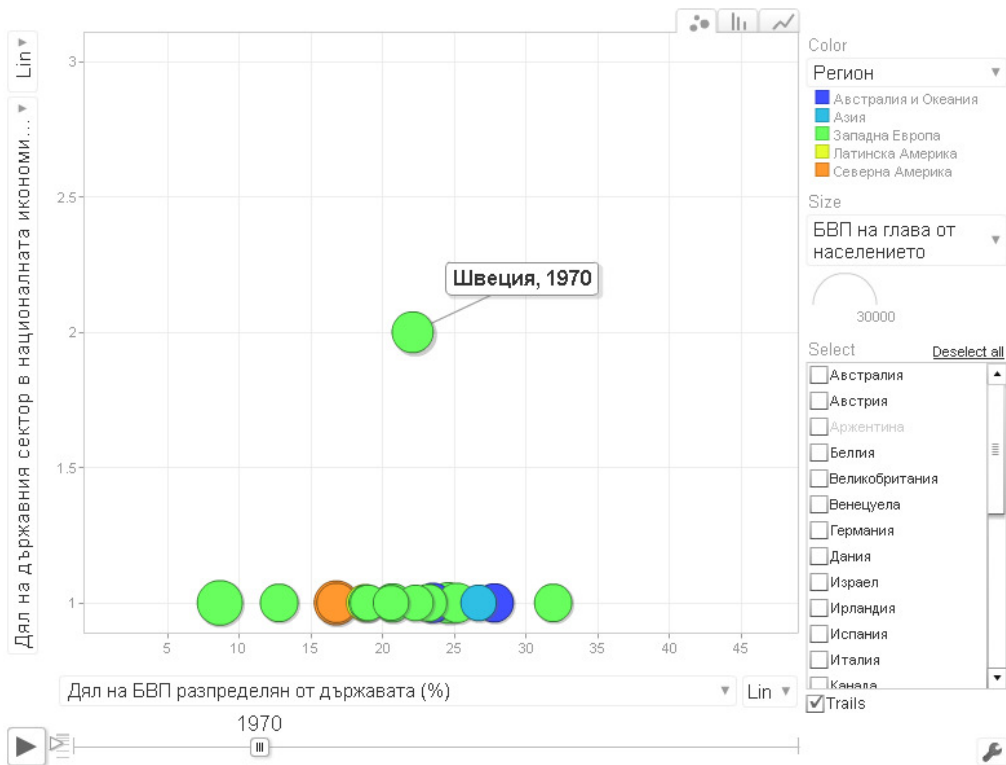
През 2000 година се свива и делът на БВП, който се преразпределя от държавата, и стойностите вече са между 15% и 35% - фиг. 15.

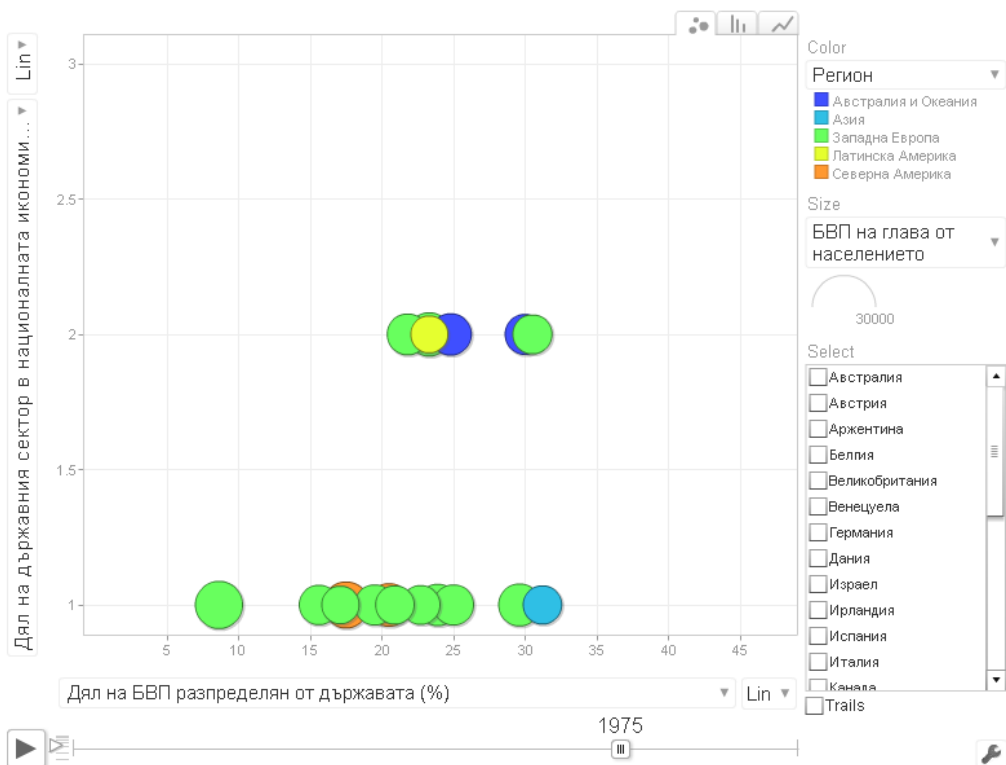
Фиг. 5. Резултати от клъстеризацията през 1965 година

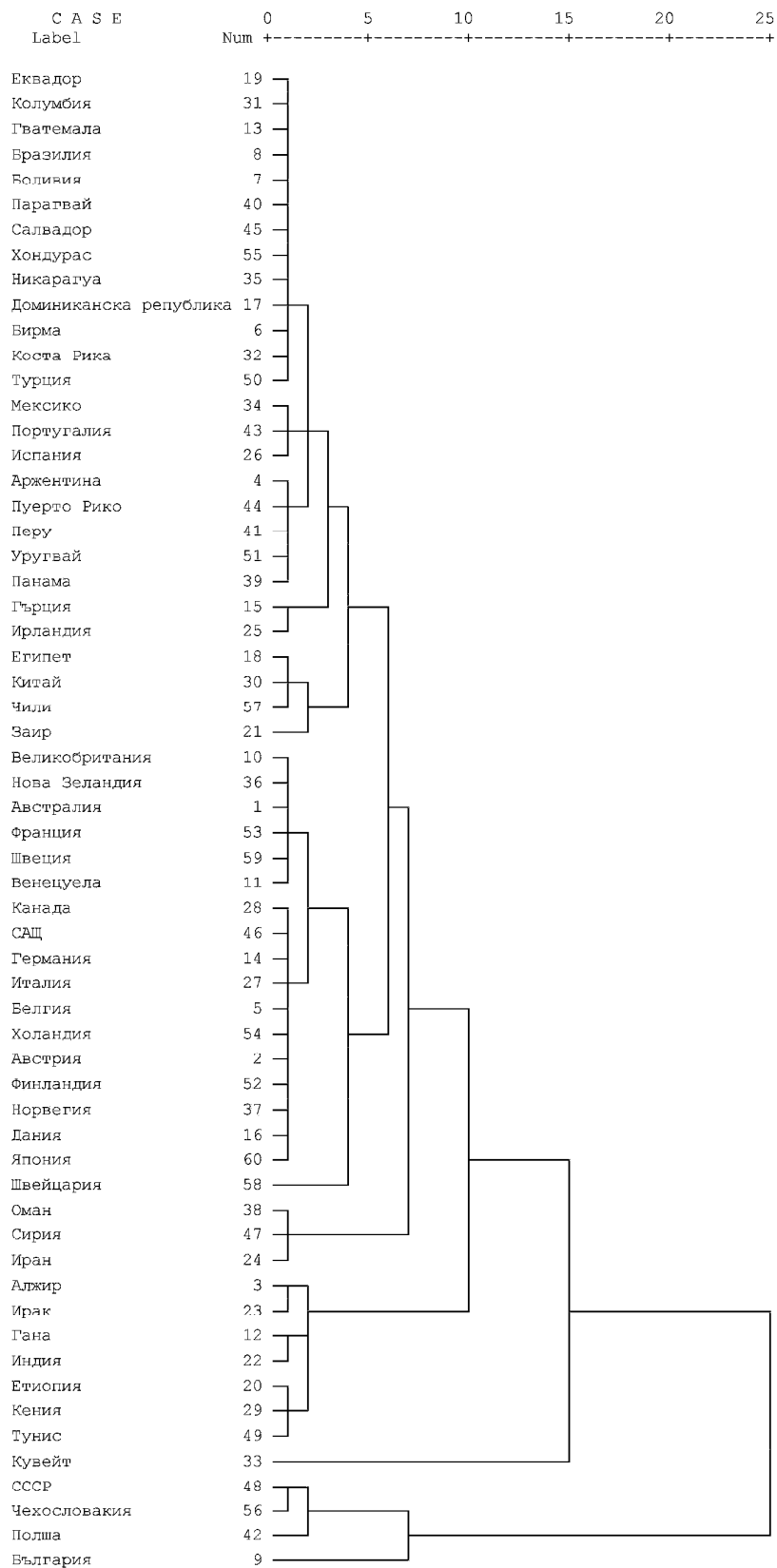
Фиг. 6. Резултати от клъстеризацията през 1970 година

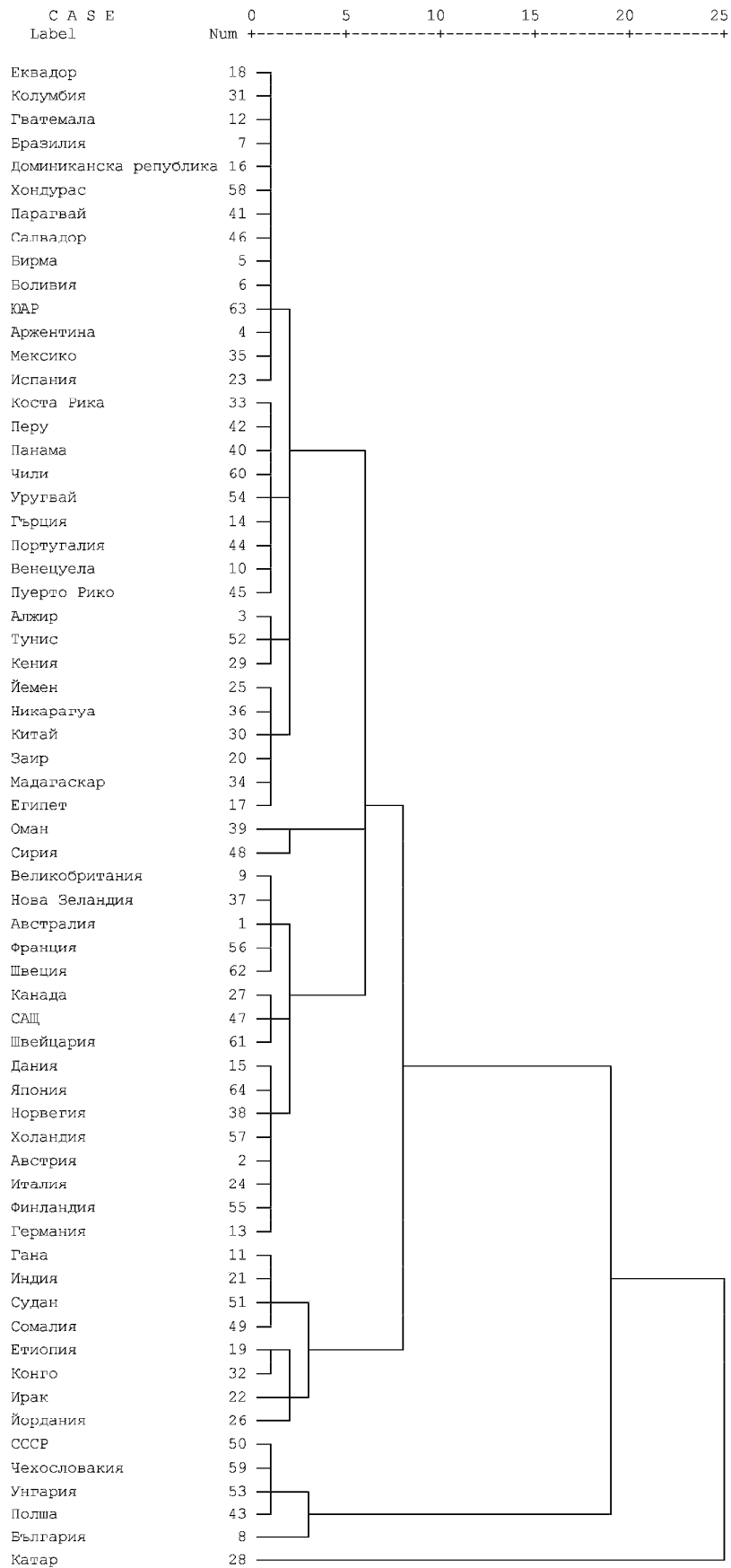
Фиг. 7. Първи „западноевропейски“ клъстер през 1970 година

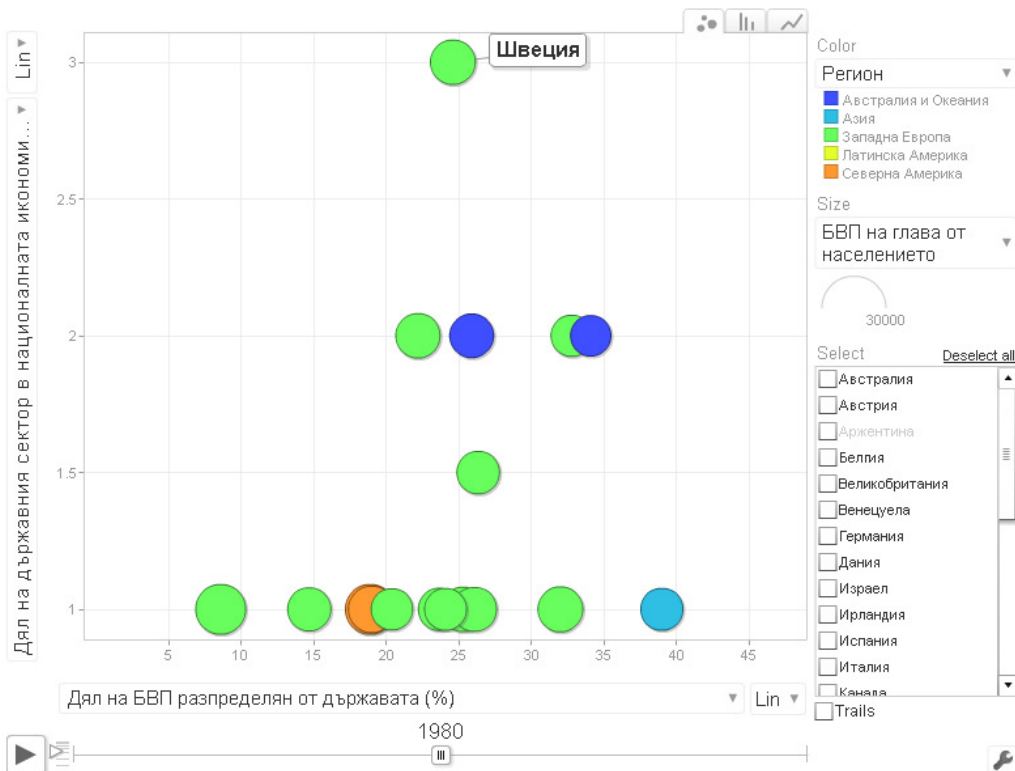
Фиг. 8. Първи „западноевропейски“ клъстер през 1975 година

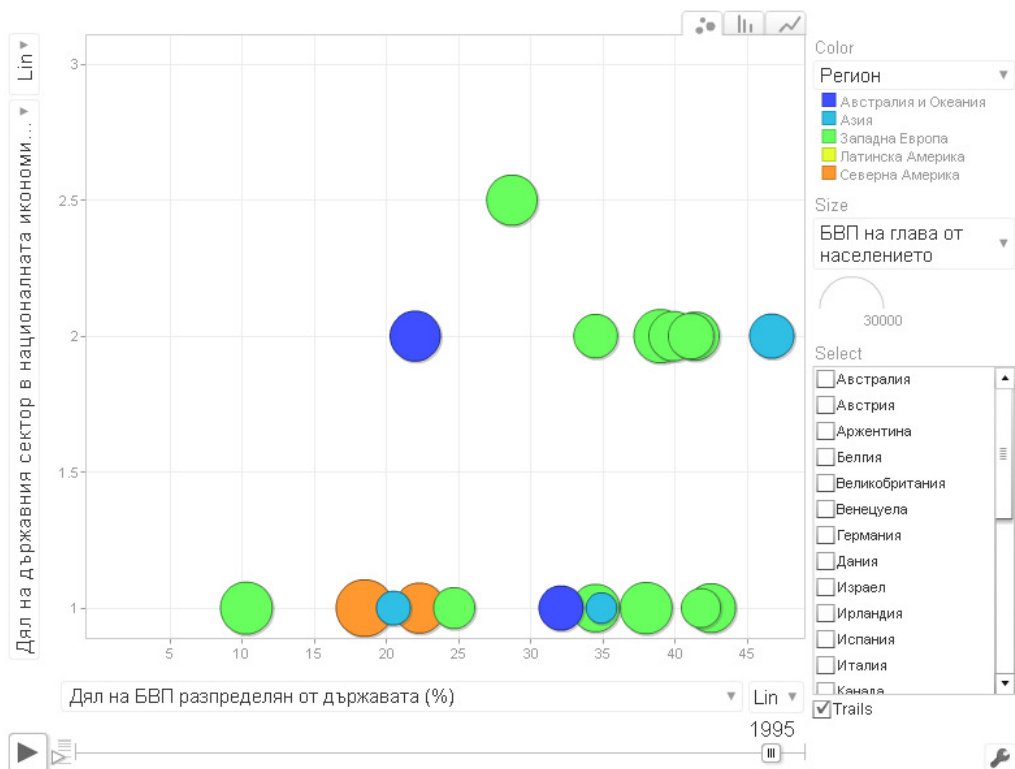
Фиг. 9. Резултати от клъстеризацията през 1975 година

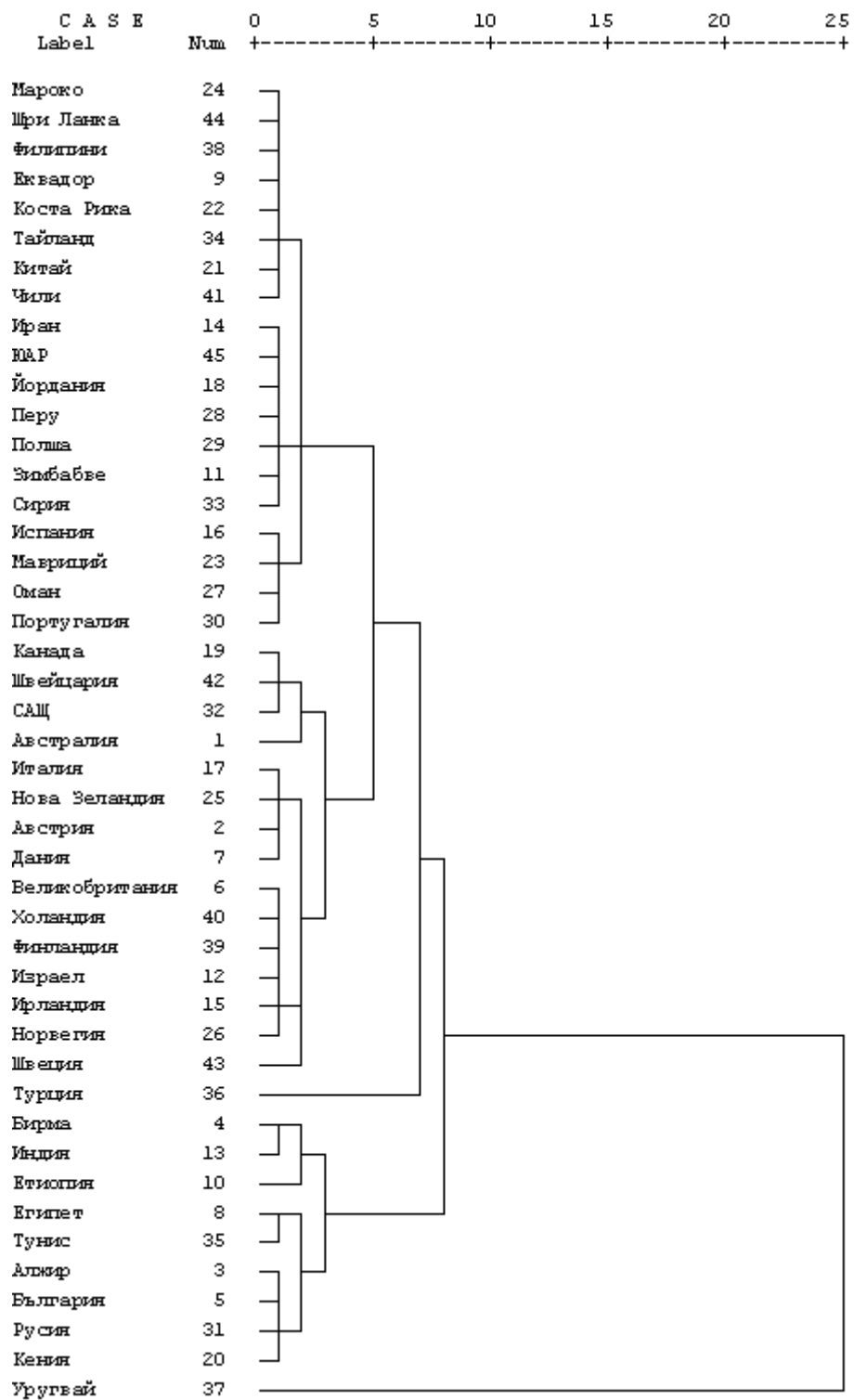
Фиг. 10. Резултати от клъстеризацията през 1980 година

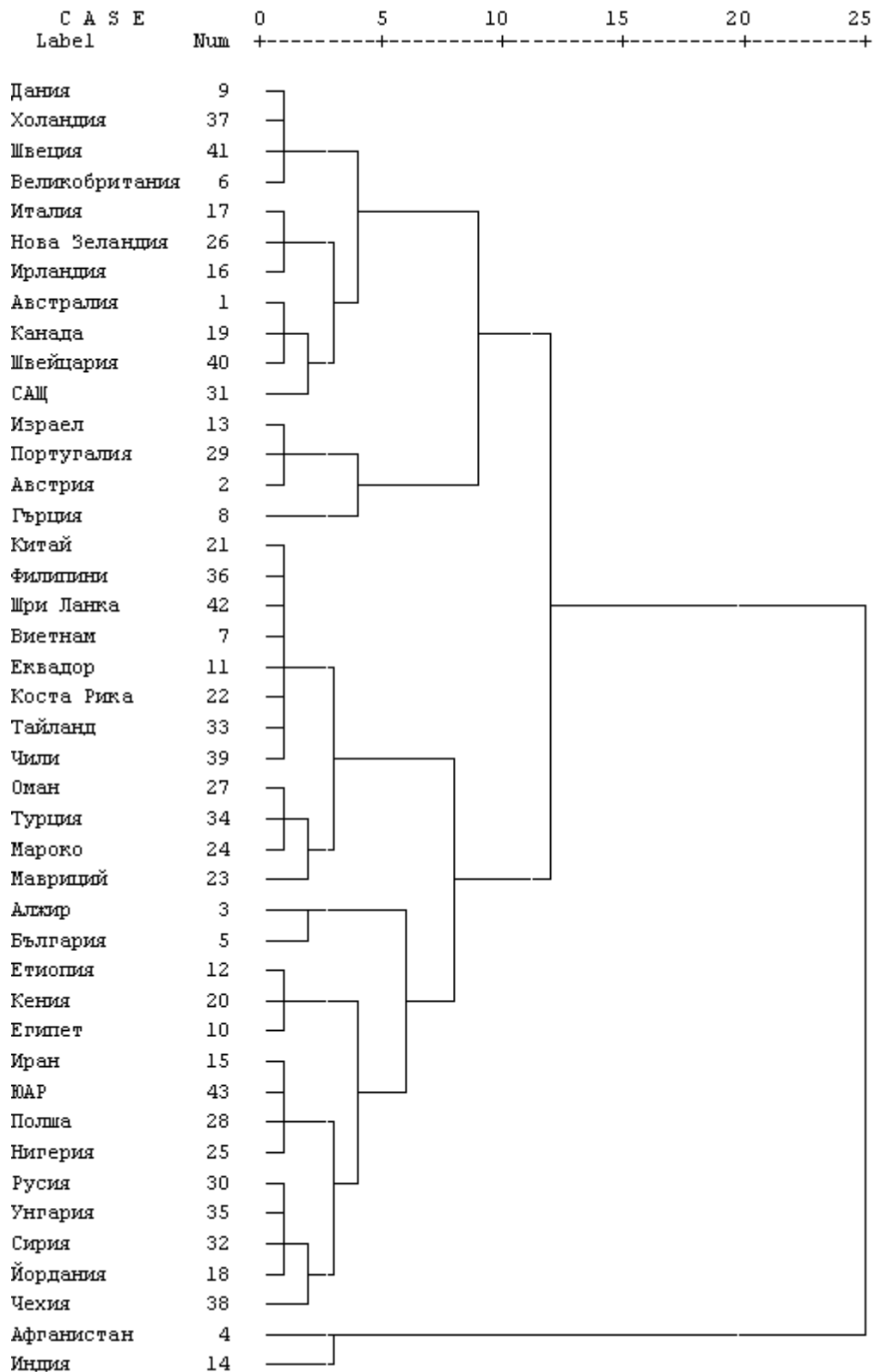
Фиг. 11. Първи „западноевропейски“ клъстер през 1980 година

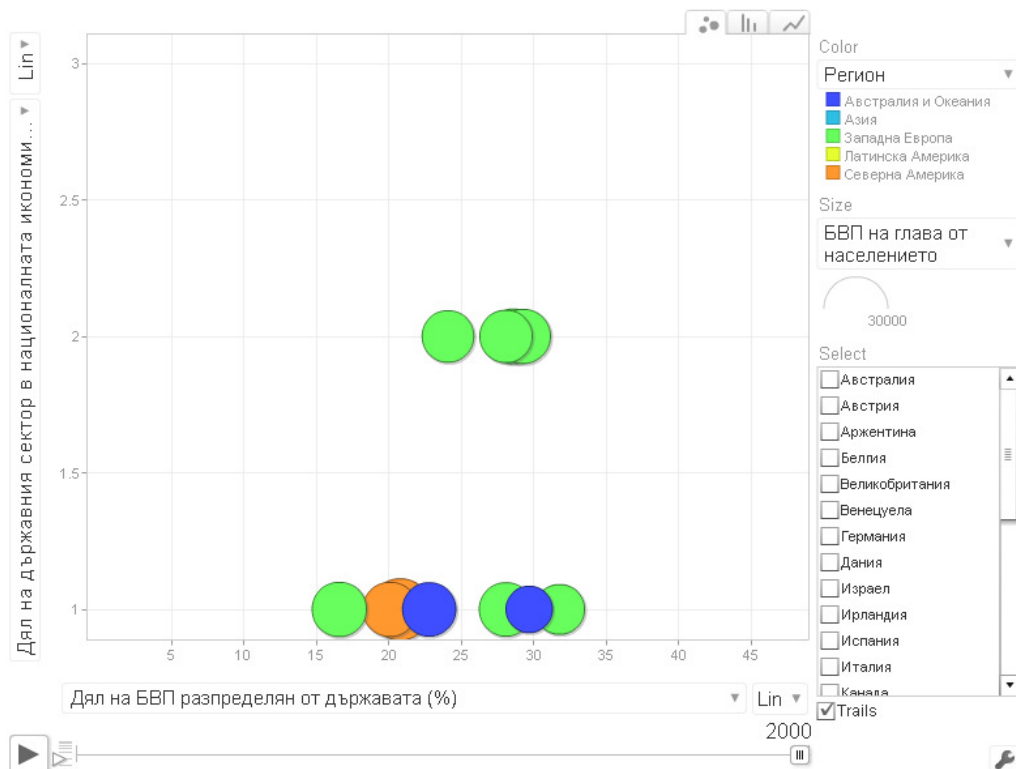
Фиг. 12. Първи „западноевропейски“ клъстер през 1995 година

Фиг. 13. Резултати от клъстеризацията през 1995 година

Фиг. 14. Резултати от клъстеризацията през 2000 година

Фиг. 15. Първи „западноевропейски“ клъстер през 2000 година

2.3. Анализ на резултатите от клъстеризацията

2.3.1. Най-напред, трябва да отбележим следните „явления“, които се забелязват при клъстеризацията:

а) Има клъстери с много голяма **продължителност** и **устойчивост** във времето. В голяма степен това се определя от **наличието** на статистически данни. Най-устойчив и продължителен във времето е Първи „западноевропейски“ клъстер. И това е естествено. Защото капиталистическият начин на производство се е развил най-напред в Западна Европа. Съответно именно там най-рано и успешно се събира статистическа информация.⁴ Друг подобен със своята продължителност и устойчивост във времето е Първи „латиноамерикански“ клъстер.

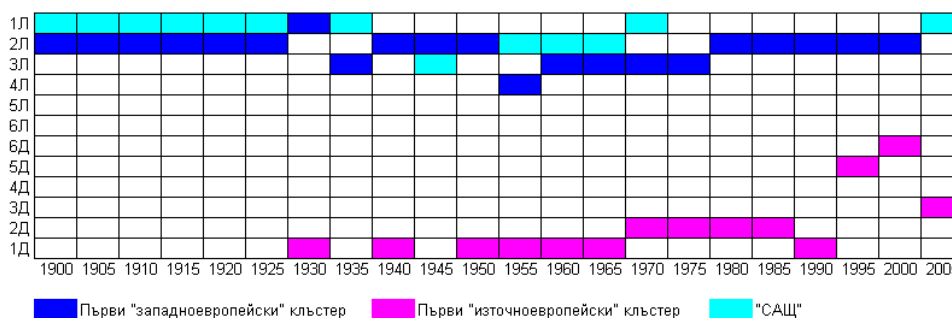
б) Има държави, които за относително продължителен период са самостоятелен клъстер. Такава държава-клъстер е например, Япония. Като самобитен вид капитализъм можем да определим и клъстера-държава „САЩ“. С течение на времето, обаче, те се „вливат“ в Първи „западноевропейски“ клъстер. Това е много интересно явление – двете най-развити в последните на XX век десетилетия държави – САЩ и Япония, и Първи „западноевропейски“ клъстер уеднаквяват начина си на производство и стават един вид капитализъм. България също за един сравнително продължителен период – 15 години, е държава-клъстер – от 1970 до 1985 година. Тогава тя самостоятелно представлява Втори „източноевропейски“ клъстер.

в) Има три вида, или може да се каже **нива** на „пулсации“, тоест на „прескачане“ на държави и на клъстери.

- Първото, най-ниското ниво е, когато държава „прескача“ от един клъстер в друг клъстер.⁵ Например Австралия от 1905 до 1925 година е в клъстера „САЩ“. През 1930 година тя „прескача“ в Първи „западноевропейски“ клъстер.

- Следващото ниво е, когато един клъстер се движи и променя разположението си в пространството на либералния и държавния капитализъм, но без да губи характера си като либерален или държавен капитализъм. Например степента на либерализъм на Първи „западноевропейски клъстер“ от началото на XX век до 1950 година е 2Л (с изключение на 1930 и 1935 година).⁶ Обаче през 1955 година степента на либерализъм при него съществено се намалява – става 4Л, а след това 3Л. Чак през 1980 година либерализмът му се засилва и става отново 2Л.

- Подобно „прескачане“ – в рамките на либералния или държавния капитализъм, има и когато една държава-клъстер, променяйки начина си на производство, се „влива“ в друг клъстер, като това е съпътствано с промяна на степента на либерализъм, или на държавен капитализъм.⁷ Например клъстерът „САЩ“ през 1970 година е самостоятелен клъстер с най-висока степен на либерализъм – 1Л. Промените в начина на производство в следващите пет години водят до това, че през 1975 година той се „влива“ в Първи „западноевропейски“ клъстер, чиято степен на либерализъм е значително по-малка – 3Л (Виж Фиг. 9).

Фиг. 16. Динамика на степента на либерализъм и държавен капитализъм на Първи „западноевропейски“ клъстер, Първи „източноевропейски“ клъстер и клъстера „САЩ“.

- Третото ниво на „прескачане“ е, когато един клъстер променя характера си и се „движи“ от единия към другия край на клъстерното пространство – тоест от либерален се превръща в държавен капитализъм, или обратното. Например икономиката на клъстера „Япония“ през първата половина на XX век се развива като държавен капитализъм, а през втората като либерален капитализъм, в качеството и на самостоятелен клъстер, или на клъстер „влял“ се в друг клъстер.⁸

г) В разгръщащите се във времето 22 точки на клъстеризация има няколко точки, през които начинът на производство се променя съществено в глобален мащаб. Съответно съществено се променят и видовете икономики и влизашите в състава на клъстерите държави. Изследването на тези точки и промените във видовете капитализъм, е отделен въпрос, който заслужава специално внимание. Тук искаме да обърнем внимание единствено на това, че такава точка е 1990 година. По редица причини – например „нежните“ революции в „социалистическите“ страни, влиянието на „неолибералните“ икономически политики⁹ и пр., след 1990 година настъпват сериозни промени в състава на клъстерите. „Мешавицата“ е толкова голяма, че на този етап ние много **предпазливо** идентифицираме клъстерите. За нас, идентифицирането на клъстерите от 1995 година нататък, е предизвикателство за бъдеща работа.

2.3.2. Какво може да се каже относно „пулсациите“ и „колебанията“ на Първи „западноевропейски“ клъстер?

а) Първи „западноевропейски“ клъстер е с най-голяма **продължителност** във времето – времетраенето му е „плътно“ от началото до края на изследвания период. Той е и **най-големият клъстер** – максимален брой страни – 34, имаме именно при него. Той е и **най-„моцнен“** клъстер – именно той „всмуква“ в определени периоди други клъстери, като например клъстера „САЩ“ и клъстера „Япония“. Тези характеристики на Първи „западноевропейски“ клъстер с лесно обясними – именно в страните, които в началото на ХХ век са „ядро“ на този клъстер, най-рано и най-бързо се е развил капиталистическия начин на производство.

б) Измененията в начина на производство на Първи „западноевропейски“ клъстер винаги са в пространството на **либералния капитализъм**. Тоест този клъстер не „прескача“ в нито един момент от пространството на либералния към пространството на държавния капитализъм.

в) В рамките, обаче на либералния капитализъм, Първи „западноевропейски“ клъстер има „склонност“ да е **по-малко** „либерален“, в сравнение с клъстера „САЩ“, тогава, когато последния е самостоятелен клъстер. Единственото изключение е по време на Втората световна война, когато поради милитаризацията степента на икономически либерализъм в САЩ е ниска, а от Първи „западноевропейски“ клъстер са излезли големите икономики на окупираните от нацистка Германия страни.

г) Вътре в рамките на Първи „западноевропейски“ клъстер има период – от 1970 до 1990 год., когато „водени“ от Швеция, много страни, на първо място скандинавските, „плътно“ с „доближават“ до държавния капитализъм. Впоследствие започва обратно „движение“ и в тези страни се „възстановява“ по-либерална форма на капитализъм. Подобно движение има и преди това – след Втората световна война, когато влиянието на комунистическите и социалистическите партии в Западна Европа е много силно. Тогава се появява и термина „социална“ държава.

д) преки „колебанията“ се три клъстера през почти целия ХХ век се развиват като либерални икономики. Това са клъстерите Първи „западноевропейски“, Първи „латиноамерикански“ клъстери и клъстера „САЩ“.¹⁰ Когато има наличие на Втори „западноевропейски“ клъстер, той също почти винаги се развиват като либерален капитализъм.¹¹ Подобно е и положението с Втори „латиноамерикански“ клъстер. Но при него афинитетът към либерален капитализъм е прекъсван, понякога продължително от периоди на държавен капитализъм. Такъв е, например периода 1910-1930 година, когато Втори „латиноамерикански“ клъстер в състав – Чили се развива като държавен капитализъм.

Заклучение

В заключение искаме да информираме, че:

- Основната ни работна хипотеза, че обработката на статистическата информация по трите показателя, ще покаже групирания (клъстери) от държави, **се потвърди напълно;**

- Втората ни хипотеза, че клъстери най-вероятно ще бъдат групирани в ядра, които ще принадлежат към един от двата типа капитализъм – либерален или държавен **също се потвърди;**¹²

- **Напълно се потвърди** и третата ни хипотеза – че някои от държавите, които имат по-дълго историческо развитие, ще местят позициите си в клъстерите, в ядрата клъстери, и в двата типа капитализъм – например Бразилия.

Надяваме се, че представените резултати показват **евристичността** на клъстерния анализ в типологизацията на видовете капитализъм.

Литература:

Найденов, Г., К. Харалампиев. *Клъстерен анализ на видовете капитализъм.* Икономически и социални алтернативи, София, 2012, стр. 118-133.

Найденов, Г., К. Харалампиев и др. *Клъстерите на капитализма – типология и динамика на капиталистическите икономики,* Издателски комплекс – УНСС, София, 2012.

¹ През 2010 година основната ни задача беше набиране на статистическа информация по трите основни индикатора. Броят държави, за които събрахме данни от НСИ, интернет и командировка в Манхайм са отразени в долната част на графиката. През 2011 и 2012 години реализирахме още две командировки. Броят на държавите, за които набрахме допълнителна информация е отразен в горната част на графиката.

² Виж: Найденов, Г., К. Харалампиев и др. *Клъстерите на капитализма – типология и динамика на капиталистическите икономики,* Издателски комплекс – УНСС, София, 2012, стр. 103-113.

³ В тези условни наименования използваме кавички, за да укажем следното:

- когато наименованието на клъстера е събирателно, като например Първи „западноевропейски“ клъстер, кавичките показват, че в този клъстер влизат и държави извън обозначения географски регион. (В конкретния пример това са най-често Австралия, Нова Зеландия и Канада.)

- когато наименованието на клъстера се състои от името на една единствена държава, като например „САЩ“, кавичките показват, че тази държава е само ядрото на клъстера, а през годините в него се включват и други държави. (В конкретния пример заедно със САЩ често се появяват Австралия и Швейцария.)

⁴ Виж Таблица 1 в Найденов, Г., К. Харалампиев. *Клъстерен анализ на видовете капитализъм.* Икономически и социални алтернативи, София, 2012, стр. 118-133.

⁵ Може би в случая е по-точно да се говори за акт на „вливане“ или „излизане“ от клъстера, защото не винаги едното е задължително свързано с другото. Допълнителен аргумент за подобен тип разглеждане е, че подобно явление има и при клъстерите – един клъстер може да „изчезне“, без да се е „влял“ в друг клъстер. Такива клъстери „угасват“ във времето, просто защото по едни или други причини **обективно** се разпадат – държавите от „ядрото“ от един момент се развиват по различен начин.

⁶ Ако направим съпоставка например със степента на либерализъм на клъстера „САЩ“, можем да кажем, че видът капитализъм при Първи „западноевропейски“ клъстер е една степен по-малко либерален, отколкото на клъстера „САЩ“ в същия период, при който той е 1Л.

⁷ Впрочем държавата-клъстер затова и се „влива“ в друг клъстер – защото в предходния период степента на либерализъм или държавен капитализъм при нея вече се е променила.

⁸ Виж: Найденов, Г., К. Харалампиев и др., „Клъстерите на капитализма – типология и динамика на капиталистическите икономики, Издателски комплекс – УНСС, С., 2012 г., стр.144-154, 155-168.

⁹ Поставяме кавички на „неолиберални“, защото имаме съмнения в официалната догма, че тези политики са неолиберални.

¹⁰ Изключение е началото на века, когато през 1900 и 1905 година Първи „латиноамерикански“ клъстер в състав – Бразилия, се развива като държавен капитализъм.

¹¹ Изключение е отново началото на века, когато през 1900 и 1905 години Втори „западноевропейски“ клъстер в състав – Франция, се развива като държавен капитализъм. Второто и третото изключения са 1990 година, когато в състав – Гърция, и 1995 година в състав Швеция, икономиките на този клъстер отново са държавен капитализъм.

¹² Това може да се види в Приложение 5 на посочената монография.